

УДК 502 (477.43-25)

**ПРИРОДНО-ЗАПОВІДНИЙ ФОНД ТА ЕКОЛОГІЧНА МЕРЕЖА МІСТА
ХМЕЛЬНИЦЬКОГО ТА ЇХ РІЛЬ У ЗБЕРЕЖЕННІ БІОТИЧНОГО І
ЛАНДШАФТНОГО РІЗНОМАНІТТЯ****Л. П. КАЗІМІРОВА**, кандидатка біологічних наук, доцентка**Н. Г. МІРОНОВА**, докторка сільськогосподарських наук, професорка**О. П. МАТЕЮК**, кандидатка педагогічних наук, доцентка**С. В. ІЛЬІНСЬКИЙ**, старший викладач*Хмельницький національний університет*E-mail: L_kazimirova@ukr.net, mironova72n@ukr.net, olesya_twins@hotmail.com,
s.sapsan3000@gmail.com<https://doi.org/dopovidi2022.04.004>

***Анотація.** Досліджено історію, кількісні та якісні показники природно-заповідного фонду міста Хмельницького. Станом на 1.01.2022 р. природно-заповідний фонд міста Хмельницького нараховує 22 природно-заповідних територій загальною площею 191,7558 га, що становить 2,06 % від площі міста. Серед категорій природно-заповідного фонду у місті Хмельницькому є 16 ботанічних пам'яток природи, 3 парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва: «Парк імені Михайла Чекмана», «Сквер імені Т. Г. Шевченка», «Заріччя»; дендрологічні парки «Поділля» і «Юннатівський» та Ботанічний сад Хмельницького національного університету. За статусом природно-заповідні території та об'єкти міста Хмельницького належить тільки до місцевого значення.*

Найбільшу площу серед усіх природно-заповідних територій міста Хмельницького займають парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва: «Парк імені Михайла Чекмана», «Заріччя», «Сквер імені Т.Г. Шевченка». З них площа «Парку імені Михайла Чекмана» складає 75,5 % від загальної площі природно-заповідного фонду міста. Парк є не тільки найбільшою природно-заповідною територією міста Хмельницького, але й найбільшим парком-пам'яткою садово-паркового мистецтва в Хмельницькій області. Парки міста відіграють велику роль у збереженні його біорізноманіття, насамперед культивованої дендрофлори та орнітофауни.

Ботанічний сад Хмельницького національного університету, дендрологічні парки «Поділля» та «Юннатівський» є осередками ботанічних колекцій культивованої флори.

За кількістю (16 од.) у природно-заповідному фонді міста Хмельницького переважають ботанічні пам'ятки природи. Серед них є 7 скверів, 4 біогрупи дерев та 5 окремих понадвікових дерев.

Території та об'єкти природно-заповідного фонду міста Хмельницького мають важливе наукове (дендрологічне, інтродукційне, орнітологічне), природоохоронне, історико-культурне, естетичне, санітарно-гігієнічне, рекреаційне, навчальне, еколого-виховне, еколого-просвітницьке, пізнавальне

значення та цінність спадку.

«Парк імені Михайла Чекмана», дендропарк «Поділля», Ботанічний сад Хмельницького національного університету є ключовими територіями екологічної мережі міста Хмельницького.

Роль регіональної екомережі міста Хмельницького є визначальною щодо збереження біотичного і ландшафтного різноманіття. Екологічна мережа є дієвим важелем підтримання рівноваги використання природно-ресурсного потенціалу і забезпечення збереження біоти хмельницької урбоєкосистеми, а отже запорукою збалансованого екологічного і соціально-економічного розвитку міста.

Ключові слова: природно-заповідний фонд, природно-заповідні території та об'єкти, екологічна мережа, збереження біорізноманіття, місто Хмельницький

Актуальність. В Україні основні функції зі збереження біотичного і ландшафтного різноманіття покладені на національну екологічну мережу, основою якої є природно-заповідний фонд. Саме території природно-заповідного фонду та екологічної мережі розглядаються як найефективніший інструмент збереження генофонду рослинного і тваринного світу, типових та унікальних ландшафтів, підтримання екологічної рівноваги. Їх значення зростає в умовах урбоєкосистем, де негативні наслідки урбанізації та глобальних змін клімату створюють пряму загрозу екологічній, економічній та соціальній стабільності міст. Осередки біорізноманіття у містах мають не лише природоохоронну цінність, але й відіграють велику санітарно-гігієнічну, архітектурно-планувальну, рекреаційну роль, є місцями відпочинку і оздоровлення жителів.

Дослідження природно-заповідного фонду міста

Хмельницького та локальної екологічної мережі міста є важливим для їх оптимізації та подальшого розвитку, поліпшення екологічного стану урбоєкосистеми та якості життя хмельничан.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Загальна інформація про природно-заповідні території та об'єкти міста Хмельницького є у статистичних даних і звітах Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України, Департаменту природних ресурсів та екології Хмельницької облдержадміністрації, а також у наукових працях про регіон та його природні цінності Т. Л. Андрієнко, Л. П. Казімірової, Н. Г. Міронової та ін. [1-3]. З часу останніх наукових публікацій рішенням Хмельницької обласної ради оголошено 12 нових природно-заповідних територій міста Хмельницького, рішенням сесії Хмельницької міської ради затверджено схему екологічної мережі міста Хмельницького.

Казімірова Л. П., Міронова Н. Г., Матеюк О. П., Ільїнський С. В.

Мета дослідження: аналіз кількісних та якісних показників природно-заповідного фонду та екологічної мережі міста Хмельницького як осередків збереження біотичного і ландшафтного різноманіття хмельницької урбоєкосистеми.

Методи дослідження. Основні методи дослідження – історичний, польових досліджень, статистичний, картографічний, системного аналізу.

Результати дослідження та їх обговорення. Місто Хмельницький є адміністративним центром Хмельницької області, це найбільший економічний та культурний центр Хмельницької області, значний промисловий і діловий центр України. Площа міста складає 9305 га. Станом на 1.01.2022 р. чисельність населення міста становила 274452 осіб.

Місто розташоване у верхів'ї річки Південний Буг, у центральній частині Волино-Подільської височини на території Верхньобузької височини. Максимальні висоти (до 389 м) – на

північній околиці міста, мінімальні (до 277 м) – у долинах річок Південний Буг, Плоска, Кудрянка (Самець).

Основні метеорологічні показники території міста: температура повітря середньорічна – плюс 6,8 °С; абсолютний мінімум – мінус 32 °С; абсолютний максимум – плюс 36 °С; середньорічна відносна вологість повітря – 78 %; середньорічна кількість опадів – 565 мм. Через тенденції глобального потепління останніх двох десятиліть спостерігаються відхилення від середніх значень кліматичних показників [3].

Станом на 1.01.2022 р. природно-заповідний фонд міста Хмельницького включає 22 природно-заповідних територій загальною площею 191,7558 га, що становить 2,06 % від площі міста (табл. 1).

За статусом природно-заповідні території та об'єкти міста Хмельницького належать до місцевого значення.

1 Природно-заповідний фонд міста Хмельницького

Назва природно-заповідних об'єктів,	Адреса	Площа, га	Рік заповідання
Ботанічні пам'ятки природи			
Алея каштана	Вул. Чорновола, 24	0,5	1977
Бук на Володимирській	Вул. Володимирська, 74	0,001	2020
Бук червоний	Вул. Героїв Маріуполя, 5(3)	0,01	1969
Бук червоний	Вул. Героїв Майдану, 24	0,01	1969
Відгомін віків	Вул. Петра Болбочана, 6	0,001	2020
Горіх чорний	Вул. Пилипчака, 25	0,02	1977
Липа	Вул. Грушевського, 64	0,02	1977
Прибузькі сосни	Вул. Кам'янецька, 2	0,025	2020

Казімірова Л. П., Міронова Н. Г., Матеюк О. П., Ільїнський С. В.

Сад Григорія Сковороди	Вул. Ярослава Мудрого, 2	0,1914	2020
Сквер імені Володимира Івасюка	Вул. Кам'янецька, між будівлею Хмельницької обласної філармонії та вул. Кам'янецькою	0,1907	2020
Сквер імені Кузьми Скрябіна	Вул. Героїв Маріуполя, на території Хмельницької обласної філармонії	0,0833	2020
Сквер пам'яті героїв та жертв Чорнобиля	На розі вулиць Прибузької та Кам'янецької, біля пам'ятника Героїв та жертв Чорнобиля	0,2981	2020
Сквер слави	На розі вулиць Кам'янецької та Сковороди	0,3438	2020
Сосни чорні	Вул. Кам'янецька, 2	0,01	2020
Тисячі сердець	Вул. Володимирська, 85	0,001	2020
Ясен на майдані	Майдан Незалежності, 2	0,001	2020
Парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва			
Заріччя	Мікрорайон «Виставка», обмежується вулицями Свободи, Зарічанською, Перемоги та проспектом Миру	4,3	2004
Парк ім. Михайла Чекмана	Мікрорайон «Гречани», обмежується річками Південний Буг та Плоскою, вулицею Проскурівського підпілля	140,45	1975
Сквер імені Т.Г. Шевченка	Центр міста, обмежується вулицями Володимирською, Героїв Майдану, Грушевського і Проскурівською	4,7	2001
Дендропарки			
Поділля	вул. Старокосянтинівське шосе	36,3295	1969
Юннатівський	Пров. Шкільний, 8	2,06	2020
Ботанічні сади			
Ботанічний сад Хмельницького національного університету	вул. Інститутська, 11	2,21	2009

Історія природно-заповідного фонду міста Хмельницького розпочалася 1969 року, коли розпорядженням Виконавчого комітету Хмельницької обласної Ради депутатів трудящих від 22.10.1969 р. №358 були заповідані ботанічні пам'ятки природи «Бук червоний» (вул. Героїв Маріуполя, 5), «Бук червоний» (вул. Героїв Майдану, 24)

та дендрологічний парк «Поділля» (сучасні власні назви та адреси).

Рішенням Хмельницького обласного виконавчого комітету від 5.05.1975 р. №132 заповідано 60,0 га парку-пам'ятки садово-паркового мистецтва «Парк імені Михайла Чекмана» (сучасна назва); площу парку розширено до існуючої рішенням четвертої сесії

Казімірова Л. П., Міронова Н. Г., Матеюк О. П., Ільїнський С. В.

Хмельницької обласної ради від 16.12.1998 р. №13.

Ботанічні пам'ятки природи «Алея каштана», «Горіх чорний» та «Липа» оголошені заповідними рішенням Хмельницького обласного виконавчого комітету від 14.07.1977 р. №213.

Відповідно до Постанови Ради Міністрів Української РСР від 22.07.1983 р. №311 «Про класифікацію і мережу територій та об'єктів природно-заповідного фонду Української РСР» виконавчим комітетом Хмельницької обласної Ради народних депутатів (рішення від 21.11.1984 р. №242) було затверджено мережу територій і об'єктів природно-заповідного фонду місцевого значення області згідно прийнятої класифікації. У наведеному переліку уточнено назви природно-заповідних об'єктів, їх адреси, вперше зазначається площа для тих об'єктів, де вона не визначалася попередніми рішеннями. Цим рішенням Виконавчого комітету Хмельницької обласної Ради народних депутатів зроблено підсумок заповідної справи у Хмельницькій області станом на 1984 рік.

Рішенням шістнадцятої сесії Хмельницької обласної ради народних депутатів від 04.04.2001 р. №10 заповідано 0,47 га парку-пам'ятки садово-паркового мистецтва «Сквер імені Т.Г. Шевченка»; рішенням двадцять другої сесії

Хмельницької обласної ради від 21.03.2002 р. №11 площу розширено до 4,7 га. Парк «Заріччя» внесено до природно-заповідного фонду України як парк-пам'ятка садово-паркового мистецтва місцевого значення рішенням одинадцятої сесії Хмельницької обласної ради від 30.03.2004 р. №22-11/2004. Ботанічний сад Хмельницького національного університету створено рішенням двадцять четвертої сесії п'ятого скликання Хмельницької обласної ради від 18.11.2009 р. №20-24/2009.

Рішенням Хмельницької обласної ради сьомого скликання від 24.06.2020 р. № 60-33/2020 оголошено 12 об'єктів природно-заповідного фонду міста – дендрологічний парк «Юннатівський» та 11 ботанічних пам'яток природи (табл.1).

Охоронні зони об'єктів природно-заповідного фонду Хмельницької області встановлено рішенням третьої сесії Хмельницької обласної ради від 26.09.2002 р. №17: для пам'яток природи міста вони становлять 10 м; парків-пам'яток садово-паркового мистецтва – 50 м; дендрологічних парків – 30 м; ботанічного саду – 25 м.

Структура природно-заповідного фонду міста Хмельницького представлена 16 ботанічними пам'ятками природи, 3 парками-пам'ятками садово-паркового мистецтва («Парк імені

Казімірова Л. П., Міронова Н. Г., Матеюк О. П., Ільїнський С. В.

Михайла Чекмана», «Сквер імені Т. Г. Шевченка», «Заріччя»); дендрологічними парками «Поділля» і «Юннатівський» та Ботанічним сад Хмельницького національного університету.

Найбільшу площу серед усіх природно-заповідних територій міста Хмельницького займають парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва: «Парк імені Михайла Чекмана», «Заріччя», «Сквер імені Т.Г. Шевченка». З них площа «Парку імені Михайла Чекмана» складає 75,5 % від загальної площі природно-заповідного фонду міста. Парк є не тільки найбільшою природно-заповідною територією міста Хмельницького, але й найбільшим парком-пам'яткою садово-паркового мистецтва в Хмельницькій області.

Осередками ботанічних колекцій культивованої флори є Ботанічний сад Хмельницького національного університету, дендрологічні парки «Поділля» та «Юннатівський».

За кількістю (16 од.) у природно-заповідному фонді міста Хмельницького переважають ботанічні пам'ятки природи. Серед них є 7 скверів, 4 біогрупи дерев та 5 окремих понадвікових дерев.

Більшість природно-заповідних об'єктів міста Хмельницького розташовані у центральній його частині. Дендропарк «Поділля» та парк-пам'ятка садово-паркового мистецтва «Заріччя» знаходяться у мікрорайоні «Виставка»; дендропарк

«Юннатівський» – у мікрорайоні «Гречани»; ботанічна пам'ятка природи «Алея каштана» – у мікрорайоні «Ракове»; Ботанічний сад Хмельницького національного університету та пам'ятка природи «Сквер слави» – у Південно-Західному мікрорайоні; ботанічні пам'ятки природи «Сад Григорія Сковороди» та «Відгомін віків» – у мікрорайоні «Дубове».

Території та об'єкти природно-заповідного фонду міста Хмельницького мають важливе наукове (дендрологічне, інтродукційне, орнітологічне), природоохоронне, історико-культурне, естетичне, санітарно-гігієнічне, рекреаційне, навчальне, еколого-виховне, еколого-просвітницьке, пізнавальне значення та цінність спадку.

Рішенням тридцять четвертої сесії Хмельницької міської ради від 09.10.2019 року № 37 затверджена схема екологічної мережі міста Хмельницького.

Структуру екологічної мережі міста складають ключові (природні ядра), сполучні (екокоридори національного, регіонального й місцевого рівнів), буферні та відновлювані території. Загальна площа екологічної мережі міста Хмельницького становить 1234,83 га, що складає 11,54 % від загальної площі міста. Загальна довжина екокоридорів екологічної мережі становить 59,16 км.

Ключові і сполучні території виділені в межах річкових долин та зелених зон, що є необхідною умовою їх захисту, забезпечення обміну генетичним матеріалом, збереження міграційних шляхів для забезпечення біотичного різноманіття. Основою для формування ключових територій екологічної мережі міста Хмельницького стали природно-заповідні об'єкти «Парк імені Михайла Чекмана», дендропарк «Поділля», Ботанічний сад Хмельницького національного університету.

У межах міста Хмельницького виділено 6 природних ядер – центрів біорізноманіття: з них 5 регіонального рівня: Дендропарк Поділля, Парк імені Михайла Чекмана, Прибузьке, Гречанський ліс, Ботанічний сад Хмельницького національного університету та одне ядро локального рівня – Ветеранський ліс.

Їх об'єднують 10 екологічних коридорів різних рівнів: один національного рівня (Південнобузький); три регіонального рівня (Північний, Плоскирівський і Кудрянський); шість локального рівня: Лезнівський струмок, Південно-Західний, Південний, Дачі Дубово, Старосадівський та Книжковецький. Екокоридори переважно є річковими, оскільки саме в заплавах Південного Бугу, його допливів, потічків та струмків залишилися відносно

збереженими рослинний покрив і тваринний світ, а тому саме вздовж заплавл річок, потічків, канал тощо відбувається обмін генетичним матеріалом, міграція тварин тощо.

У структурі екомережі виділено чотири відновлювальних території: «Озерненська», «Бандерівська», «Тернопільська», «Поворот на Розсошу». Їх загальна площа становить 0,55 га. Буферні території включають прибережно-захисні смуги та буферні зони об'єктів природно-заповідного фонду міста [3].

Екологічна мережа міста Хмельницького інтегрована у регіональну екомережу Хмельницької області та забезпечує її цілісність, а також є невід'ємною частиною Національної екологічної мережі України та Загальноєвропейської екомережі.

Висновки і перспективи. Розширенню та охороні природно-заповідного фонду міста Хмельницького, зважаючи на низький рівень заповідності території міста, слід надати цілеспрямованого характеру як у теоретичному, так і практичному аспектах. Кафедра екології та біологічної освіти Хмельницького національного університету досліджує осередки біоландшафтного різноманіття міста на предмет їх заповідання. Уже підготовлено наукові обґрунтування на три перспективні об'єкти природно-заповідного фонду міста

Казімірова Л. П., Міронова Н. Г., Матеюк О. П., Ільїнський С. В.

загальною площею 6,8046 га, зокрема: парк пам'ятка садово-паркового мистецтва місцевого значення «Парк Подільський» по вул. Львівському шосе (6,7696 га); ботанічні пам'ятки природи «Сквер В'ячеслава Чорновола» по вул. Соборна, 29 (0,015 га) та «Ялини колючі» по вул. Проспект Миру, 59 (0,02 га). Обґрунтовуються перспективи оголошення природно-заповідних територій у заплавах річок Південний Буг, Кудрянка та Плоска, інших збережених природних екосистемах міста.

Для збереження природно-заповідного фонду потребує розробки документація (землевпорядна, проекти організації території та

утримання тощо) для природно-заповідних об'єктів, забезпечення кваліфікованого догляду за парками, дендропарками, скверами, окремими деревами.

Подальшим етапом створення екологічної мережі міста є формування переліків об'єктів та територій екомережі та нанесення їх на планово-картографічні матеріали. Екологічна мережа сприятиме оптимізації взамовідносин суспільства і довкілля у різних сферах, тому заповідну справу варто залучати до регіональних програм щодо сталого екологічного і соціально-економічного розвитку міста та новоствореної хмельницької територіальної громади.

Список використаних джерел

1. Андрієнко Т. Л., Арап Р. Я., Білик Р. Г., Казімірова Л. П. та ін. Заповідні перлини Хмельниччини: монографія / за ред. Т. Л. Андрієнко. Кам'янець-Подільський: ПП Мошинський В. С., 2008. 248 с.
2. Казімірова Л. П. Верхнє Побожжя: монографія. Хмельницький: Інтрада, 2012. 288 с.
3. Міронова Н. Г., Юглічек Л. С., Казімірова Л. П., Дячук А. О., Шевченко С. М., Ільїнський С. В. Екологічна мережа міста Хмельницького: монографія / за ред. Л. П. Казімірової. Хмельницький: ПП Заколотний М. І., 2019. 270 с.

References

1. Andriienko, T. L., Arap, R. Ya., Bilyk, R. H., Kazimirova, L. P., ta in. (2008) Zapovidni perlyny Khmelnychchyny [Protected areas of the Khmelnytskyj region]. Kamianets-Podilskyi: PP Moshynskiy V. S., 2008. 248.
2. Kazimirova L.P. (2012) Verkhnie Pobozhzhia [Upper Pobozhia]. Khmelnytskyi: Intrada, 288.
3. Mironova, N. H., Yuhlichek, L. S., Kazimirova, L. P., Diachuk, A. O., Shevchenko, S. M., Ilinskyi, S. V. (2019) Ekolohichna merezha mista Khmelnytskoho [Ecological network of the city of Khmelnytskyi]. Khmelnytskyi: PP Zakolodnyi M. I., 2019. 270.

NATURAL RESERVE FUND AND ECOLOGICAL NETWORK OF THE CITY OF KHMELNYTSKYI AND THEIR ROLE IN PRESERVING BIOTIC AND LANDSCAPE DIVERSITY

L. P. Kazimirova, N. H. Mironova, O. P. Mateyuk, S. V. Ilinsky

Abstract. History, quantitative and qualitative indicators of the natural reserve fund of the city of Khmelnytskyi have been studied. As of January 1, 2022, the natural

Казімірова Л. П., Міронова Н. Г., Матеюк О. П., Ільїнський С. В.

reserve fund of the city of Khmelnytskyi includes 22 natural reserves territories with a total area of 191,7558 hectares, which is 2,06 % of the city's area. Among the categories of the natural reserve fund in the city of Khmelnytskyi there are 16 botanical monuments of nature, 3 parks-monuments of horticultural art: «Mykhailo Chekman Park», «T.H. Shevchenko Square», «Zarichchia»; dendrological parks «Podillia» and «Yunnativskyi» and the Botanical Garden of the Khmelnytskyi National University. According to the status of natural reserved territories and objects of the city of Khmelnytskyi, they belong only to local importance.

Among all natural reserve territories of the city of Khmelnytskyi, the largest area is occupied by parks-monuments of horticultural art: «Mykhailo Chekman Park», «Zarichchia», «T.H. Shevchenko Square». Of them, the area of «Mykhailo Chekman Park» is 75,5 % of the total area of the city's natural reserve fund. The park is not only the largest natural reserve territory of the city of Khmelnytskyi, but also the largest park-monument of horticultural art in the Khmelnytskyi region. The city's parks play a major role in preserving its biodiversity, primarily cultivated dendroflora and avifauna.

The botanical garden of the Khmelnytskyi National University, the dendrological parks «Podillia» and «Yunnativskyi» are centers of botanical collections of cultivated flora.

In terms of number (16 units), the natural reserve fund of the city of Khmelnytskyi is dominated by botanical monuments of nature. Among them there are 7 parks, 4 biogroups of trees and 5 individual over-aged trees.

The territories and the objects of the natural reserve fund of the city of Khmelnytskyi have important scientific (dendrological, introductory, ornithological), nature conservation, historical-cultural, aesthetic, sanitary-hygienic, recreational, educational, ecological-educational, cognitive significance and value inheritance.

«Mykhailo Chekman Park», dendrological park «Podillia», the botanical garden of the Khmelnytskyi National University are key territories of the ecological network of the city of Khmelnytskyi.

The role of the regional eco-network of the city of Khmelnytskyi is decisive for the preservation of biotic and landscape diversity. The ecological network is an effective lever for maintaining the balance of the use of natural resource potential and ensuring the preservation of the biota of the Khmelnytskyi urban ecosystem, and therefore the guarantee of the balanced ecological and socio-economic development of the city.

Keywords: *nature reserve fund, nature conservation areas and objects, ecological network, biodiversity conservation. Khmelnytsky City*